

Németh László és Tamási Áron kapcsolata a „betűn át” és azon túl

II. rész

Németh László Tamási-képe a *Lélekindulás* meghatározó élménye és az azt követő portré mellett a kritikák tükrében a *Székely írók estélye* gondolataival foglalható össze: „Tamási Áron messze kimagaslik [...] az egész erdélyi irodalomból. A legnagyobb magyar elbeszélőtehetségek egyike, ha regénye problematikus is, mint novellista magasan fölötte áll akármelyikünknek. *Új székely Antichrisztus* című műve magával sodorta a hallgatóságot. Komolynak és tréfásnak ez az utánozhatatlanul fölényes keverése, gazdagodó s újabban egyre kevésbé bizarr nyelve szabad s kissé meseízű elbeszélésvezetése a zsenialitás erejével meggyőző.”⁴⁰ Az 1930-as években szellemi kapcsolatuk tovább mélyül, árnyalódik.

A *Címeresek* és a nemzedék-portré

1931-ben Tamási Áron társadalmi kérdéseket is feszegető novellái, majd a magánkiadásban megjelent *Címeresek*⁴¹ vitát váltottak ki az erdélyi és a budapesti irodalmi életben. Gál István dokumentumokat is közlő tanulmányában⁴² kiemeli a kezdeti hallgatás, majd a később írásban közölt bírálatok nyomasztó hatását, ugyanakkor azt is, hogy Tamási mindezek ellenére konzekvensen kitartott eszméi és esztétikai elvei mellett. Németh László két alkalommal is írásba foglalta véleményét: a *Címeresek*ről szóló kritikájában és a *Nyugat*ban közölt Tamási-portréban. Állásfoglalása, értékelése Spectator (Krenner Miklós) inkább

EKLER ANDREA (1971) irodalomtörténész, a *Magyar Napló* szerkesztője.

40 Németh László: Székely írók estélye. *Napkelet*, 1929, 7, 546–547.

41 Tamási Áron: *Címeresek*. Kolozsvár, 1931, Szerző kiadása.

42 Gál István: Tamási Áron két ismeretlen vallomása 1931-ből és 1937-ből. *Filológiai Közlöny*, 1966, 3–4, 462–467.

támogató, elismerő kritikája⁴³ és Schöpflin Aladár erőteljesebben bíráló szavai⁴⁴ közé helyezhető el a korabeli reflexiók sorában.

Németh László bírálatában ismét letette voksát a novellista Tamási mellett. Visszautalt a *Szűzmáriás királyfi* gyöngeségeire, hangsúlyozva, hogy ugyanakkor nem méltatlanul védte meg Szabó Dezsővel szemben. A *Címereseket* azonban alapvetően elhibázottnak tartotta. Egy-egy társadalmi osztály bemutatása irodalomszemlélete szerint nem a széppróza feladata, illetve úgy vélte, a szociológia és a történelem elragadja az író, aki közben a „magasabb művészi célokat elszalasztja”.⁴⁵ A *Címeresek* műfaját pamfletregényként határozta meg, s amellett, hogy véleménye szerint Tamási túlzásokba esett, magát a műfajt is öncélúnak, hiábavalónak ítélte. Tamási társadalombírálatából (Schöpflinhez hasonlóan) a ponyvaszerűnek tartott elhibázott sorsok, félresiklott, bűnös életek sorjázása helyett azokat a finom mozzanatokot hiányolta, amelyek az általános emberi kérdésekhez vezetnek. Vagyis Németh éppen azt a mélységet, ontológiai igényt kérte számon Tamásin, amelyet azelőtt felfedezett, nagyra becsült benne. Részben felmentette Tamásit – „fiatalember, elragadta a politika” –, nem is a történelem, politika Tamási-féle értelmezése zavarta (mint például Schöpflint), hanem esztétikai önmeghasonlása. (Ezt azért is lényeges hangsúlyozni, mert a sokat támadott Németh Lászlótól végtelen érzékenysége mellett is nehéz elvitatni, hogy még a merőben más nézeteket is mérlegelte, tartózkodott a szélsőségektől, és semmiféle „vonalas” eszmével nem tudott azonosulni.) Legalábbis, amit annak vélt, vagy amit annyira nagyra becsült addig – hogy arról írt, amit ismert, olyan nyelven és hangvétellel, amely hiteles volt. A *Szűzmáriás királyfi*hoz képest erénynek tekintette a *folyamatos olvashatóságot* és a *relatív érdekességet*, Spectatorhoz hasonlóan egy-egy figura jellemrajzát. A kritika legindulatosabb záró részének kérdései fedik fel, miért is bosszús a kritikus. („Mit akart ezzel a regénnyel? Kiugrani a terhessé vált székely paradicsomból? Ebben a spontán költőben ilyen visszhangot vertek a nagy társadalmi regények? Megfigyelte őket? Csak azért is meg akarta mutatni, hogy ilyet is tud írni? Vagy azt hitte, ilyen fűttel fogják a népszerűség madarát?”)⁴⁶ A saját út, az egyéni hang, az egyéniség jelentőségét mindvégig hangsúlyozó, a nemzedékszervezés igényével újra és újra fellépő Németh László elsősorban Tamási tehetségét, másodsorban szellemi találkozási pontjaikat, közös céljaikat féltette. Nem is titkolta, hogy nem elsősorban műközpontú értelmezést kívánt nyújtani, hanem tágabb spektrumból ítélte meg a művet. „A *Címereseknek* vannak érdemei. Néhány kitűnő székely figurája, ízes odavágása, leírása a régi Tamásira vall. Ez előtt a könyv előtt azonban nem

43 Spectator: Tamási Áron: *Címeresek*. *Pásztortűz*, 1931, 11, 283–286.

44 Schöpflin Aladár: Az erdélyi regény és az erdélyi regények. *Nyugat*, 1931, 16, 194–197. (Schöpflin nem külön kritika formájában, hanem Székely Mózes, Nyíró József és Kacsó Sándor művei mellett ír a *Címeresekről*.)

45 Németh László: Tamási Áron: *Címeresek*. *Protestáns Szemle*, 1931, 8–9, 567–569, 567.

46 Uo. 568.

akarok objektív és igazságos lenni. Ilyen könyv csak az ötvenen túl menthető, amikor az író elzúllése már nem árthat az író oeuvrejének.”⁴⁷

Később Németh László megbizonyosodhatott afelől, hogy félelmei mindkét szempontból hiábavalóak voltak. A nemzedék- és mozgalmatszervezői igény, az irodalomközvetítői szerep mindkettőjük számára meghatározó volt. Gál István hívta fel a figyelmet Tamási vonatkozásában erre (*Tizenegyek Antológia*, Erdélyi Fiatalok, *Válasz, Hitel, Új Szellemi Front erdélyi képviselte*), kiemelve a *Címeresek* körüli vita jelentőségét – „ne felejtjük el, hogy az Erdélyi Szépmíves Céh és az *Erdélyi Helikon* legnagyobb válságának, a polgári baloldali és a „nemzeti” konzervatív szárny kettészakadásának és a két front egymással való szembe fordulásának a *Címeresek* körüli vita volt a kezdete.”⁴⁸ Németh László részéről bevallottan, mások részéről nem, ez a társadalmi, politikai, irodalompolitikai szempont (az irodalmi, esztétikai szempontokat háttérbe szorítva) rányomta bélyegét a *Címeresek* korabeli értelmezésére, recepciójára. Gál István – nyilván tanulmányának témájából adódóan is – szintén ebből a szempontból magyarázza a *Címeresek* tematikáját és műfaját. „Nemzedékből senki sem volt ennyire otthonos az akkori radikális fiatalság szervezeteiben, mint ő; széles érdeklődésű ismeretségi köre a szomszédállamok ifjúsági mozgalmaira is kiterjedt. Az ifjúság is benne látta azt az író, aki leginkább független lévén a hazai körülményektől, éppen legutóbbi művében, a *Címeresek*ben fogalmazta meg legmerészebben és legszabadabban mindazt, amit a társadalmi kérdés rendezéseként akkor melengettünk magunkban.”⁴⁹

Gál István rámutat Tamási egy másik szemléleti jellegzetességére is, melynek vonatkozásában ismét párhuzam vonható a két szerző között. Érdeklődésére éppúgy számot tarthattak a „népi” és „urbánus” szervezetek és szerzők egyaránt.

Tamási Áron véleményét is megkérdezte Gál István a vitával kapcsolatban. Tamási állásfoglalását maga gépelte, többször átdolgozta, azt remélte, hogy megjelenhet, ám vallomását csupán 1966-ban közzölték Gál István jóvoltából. Tamási a *Címeresek* körüli vita okának a *magyar irodalmi szellem dogmatizmusát, a kritika zűrzavarát és a szociális mondanivaló elhallgatását* tartotta.⁵⁰ Társadalmi szerepvállalását, részben a *Címeresek* témaválasztását is a Németh Lászlóval és a népi írók törekvéseivel rokonítható eszméiben, szellemi törekvéseiben jelölte meg, ezúttal három fő kérdést kiemelve. Elengedhetetlennek tartotta a tényleges „népnevelést”. Úgy látta, hogy a hangoztatott közszellem nem a népé, a szellemi értelemben perifériára szorított, tudatlanságban tartott társadalmi rétegeket nem csupán látszólag, hanem valójában segíteni kell, bekapcsolni a szellemi

47 Uo. 569.

48 Gál István: Tamási Áron két ismeretlen vallomása 1931-ből és 1937-ből. *Filológiai Közöny*, 1966, 3–4, 462–467, 463.

49 Uo.

50 Uo. 465.

élet vérkeringésébe. Sokkal több *bátor és művészi*leg is helytálló kezdeményezést sürgetett. Hitt az irodalom társadalomalakító szerepében, sokkal hangsúlyosabb funkciót szánt az irodalomnak a *szociális Magyarország* előkészítésében.

Hasonló szellemisségben indított 1931-ben Németh László nemzedéksorozatot a *Nyugatban*. Amint az *Egy új nemzedék esztétikája*⁵¹ című bevezetőjében kifejtette, a nemzedék *1925 után szóhoz jutott* második hullámának szerzőiről szándékozott hírt adni, egyben meg is szólítva őket. Úgy gondolta, hogy a kiemelt alkotók nemcsak *műveket írnak*, „de szorosabb szellemi közösséget: egy-hangolású kultúrát”⁵² készíteneek elő. A portrészorozat tehát részben a nemzedékszervezés célját is szolgálta. Németh László arra is törekedett, hogy kiemelje, milyen sajátosságokkal, színekkel járulnak hozzá a bemutatott szerzők az európai irodalom sokszínűségéhez. Az esztétikáját alapvetően meghatározó magyarság és európaiság kölcsönhatásának, szintézisének igénye kritikusi szemléletének is alapvonása. Visszautal *A kritika feladataiban*⁵³ felvázolt alapelvekre, és előre vetíti a *Magyarság és Európa*ban,⁵⁴ valamint a *Sznobok és parasztok*ban⁵⁵ megfogalmazott gondolatokat, s a „minőség” és a „bartóki modell” fogalmait is. A *Magyar műhely* című írásában visszatekintve Tamási műveivel kapcsolatban is erre utalt: „Prózaíróink közül mi volt Tamási Áron nagy varázsa épp a kritikusokra? Hogy egy ősi, félig elsüllyedt világ, a székelység életéről szólt, s a Nyugat irrealista törekvéseire emlékeztetett.”⁵⁶

Erdélyi József, Illyés Gyula, Osvát Ernő, Pap Károly, Szabó Lőrinc portréit követően 1931. szeptember 1-jén, a *Nyugatban* megjelenik Tamási Áronról szóló tanulmánya is.⁵⁷ Németh László sosem fukarkodott a meglepetésekkel kritikái, portréi során, de a Tamási-portré még ahhoz képest is rendkívül különös írás. Furcsasága az arányok eltolódásából, ellentmondásos írói karakterképéből ered. A portré nagyobb része Tamási regényírói kvalitásait firtatja, bírálja. Ennek feltehetően oka az is, hogy a portré szinte egy időben született a *Címeresek*ről szóló kritikával, így annak hatása uralja. A kialakított kép ellentmondásossága is egyrészt ebből adódik. Másrészt a portré felütéséből, amely azért is izgalmas, mert Németh László tehetségideáljának definíciója is. „A mi tehetségideálunk a múlt századból itt maradt »lángész« volt: az ész, amely önön hevétől lángot vet. Tehetség alatt a szellem nagyobb nyers erejét értettük: elevenebb kapcsoló készséget, gondolat és képzelet mohó burjánzását, az érzelmi élet forró intenzitását. Az igazi tehetség expanzív: ha beszabadul egy adott irodalmi

51 Németh László: *Egy új nemzedék esztétikája*. *Nyugat*, 1931, 10, 689–691.

52 Uo. 691.

53 Németh László: *A kritika feladatai*. *Nyugat*, 1929, 23, 642–647.

54 Németh László: *Magyarság és Európa*. Budapest, 1935, Franklin.

55 Németh László: *Sznobok és parasztok*. (Két újságcikk címmel, a *jelszó: Petőfi* című írással és Bevezetővel.) *Tanú*, 1934, 8, 186–193.

56 Németh László: *Magyar műhely*. *Kortárs*, 1957, 1, 45–57.

57 Németh László: Tamási Áron. *Nyugat*, 1931, 17, 307–310.

kultúrába, szétdobja a formákat, magára szabja a műfajokat, átgyúrja a nyelvet, megváltoztatja az esztétikát. Minden igazi tehetség új törvényhozó, aki rákényszeríti az embereket, hogy az ő belső, házi rendtartása szerint lelkesedjenek és gyűlöljenek. A tehetség öntörvényeit követő, tirannizáló erejű egyéniség.”⁵⁸ Ezt a tehetséget látta meg a *Lélekindulás* szerzőjében. Későbbi kritikái, portréi során is ez a kiindulópont számára azzal a lényeges kiegészítéssel, amellyel Tamási-portróját zárja: „Nem szabad a tehetséget természeti tüneménynek, gejízrnek, földgáz-kútnak tekinteni. [...] Én tehetség alatt a szellemnek azt a képességét értem, mellyel kora kultúrájában alkotó szerepet tud betölteni. Kétségtelen, hogy ilyen szerepre szellemi hév, természeti bőség nélkül vállalkozni nem lehet. De éppily fontos, hogy az író meg tudja választani, mire teszi fel ezt a gazdagságot; tájékozódnia kell az időtlen eszmék közt s kora kultúrájában; éles szeme, biztos ösztöne legyen ahhoz, hol kínálkozik új, alkotó és neki való szerep, amelyet végigjátszva ereje megsokszorozódhat, képesség és helyzet frigyéből új képességek származhatnak. A Dunát nem kezdeti vízbősége teszi nagy folyóvá, hanem az iránya. Ez az irány szabó, iránytartó képesség éppúgy tehetség, mint a szellem nyers ereje [...], e két elemet együtt, egymással harmonikus egyensúlyban nevezzük »nagy tehetség«-nek.”⁵⁹ A novellák, majd a *Szűzmáriás királyfi* és a *Címeresek* értelmezése során Németh egyértelműen novellistának tartotta Tamásit. Egyfelől bízott a novellista tehetségideálban, másfelől (mivel úgy gondolta, hogy szerepet, utat, irányt tévesztett) csalódott a regények szerzőjében, félt a tehetség elkallódásától, és hitt abban, hogy Tamási *önismeretre* tesz szert, és megtalálja alkotói útját. A metaforikus méltatás során Németh László Tamási novelláinak gazdag képiségét, mitologikus világát, nyelvi leleményeit, játékoságát, autonóm képzeletvilágát dicsérte. A regényekről szólva ezúttal esztétikai szempontok alapján jutott a *Címeresek*-kritikájához hasonló következtetésekre.

Az *Ember és szerep*ben visszatekintve Tamási-portrójára, igazolva látta akkori véleményét. A *Címeresek fattyúpályája* után az Ábel-trilógiában újra azt a tehetséget látta, amelyet a novellák értelmezése során. Megerősítve egykori állásfoglalását, így összegezte és zárta le (talán önmagában is) a *Címeresek* körüli polémiát: „A tehetségnek csak egyik fele a talentum, a másik fele a talentumokkal való sáfárkodás. Tamási szerencsére jobb sáfárnak bizonyult, mint szociologizáló regénye után várhattuk...”⁶⁰

1931 novemberében Tamási Áron meglátogatta Németh Lászlót. A szemtanú Gál István feszült találkozásáról számolt be, ami érthető is, hiszen ez volt első találkozásuk a *Címeresek*ről szóló kritikát és a portrét követően.

58 Uo. 307.

59 Uo. 310.

60 Németh László: *Ember és szerep*. Kecskemét, 1934, Tanu-Kiadás, 22.

A *Tanú*-kritikák fordulata

1932-ben csalódottan írt Gulyás Pálnak az „új nemzedékről”, akik nem vagy nem úgy váltották be a hozzájuk fűzött reményt, mint ahogy elképzelte. Éppen az általa leginkább becsült író társait nevezte meg, többek között Tamásit és Illyést. A levél egyik érdekessége, hogy ő maga is felfedte a kritikái hangneméből kitűnő apaszerepet – „Nem rivalizáltam velük, örültem, hogy egy fényes pontra akadt egy megfelelő alak, azért, hogy elém törtek, kárpótol, hogy ők is én voltam, szinte a szét darabolt szívem nőtt ki, egészítette ki magát bennük. [...] Volt az én szeretetemben valami az apáéból, noha jórészt idősebbek voltak nálam.”⁶¹ S valóban, mint egy olyan szülő, aki úgy véli, hogy gyermeke nem az általa kizárólagosan elképzelt utat járja, csalódik, úgy érzi, a nemzedék már csak ő maga – egyedül. A levél azonban nagyobb hangsúllyal szól Németh László saját, független útjáról és a *Tanú* tervéről. A kritikusi, nemzedékszervezői szerep és tervek helyett a tanulmányírói elképzelésekről. Ráébredt arra, hogy nem elsősorban a kritikákban kívánja megfogalmazni esztétikáját, szellemi törekvéseit, más szerzők alkotásaiban felfedezve a rokon vonásokat, hanem ennek közvetlen módját kell választania. Konkrét tanulmányok terveiről írt Gulyás Pálnak, ugyanakkor jelezte, hogy a *Napkelet* naplójának folytatásaként *Kritika Napló* címmel továbbra is figyelemmel kíséri a kortárs irodalmi életet. Az „új nemzedékkel” sem szakadt meg kapcsolata, így Tamási Áronnal sem. Éppen ellenkezőleg, a *Tanú*-korszak idejétől *betűkőn átívelő* munkakapcsolatuk hasonló – az irodalmi, kulturális és társadalmi életet átalakítani kívánó – szellemi reformtörekvéseik révén egyre szorosabbá vált.

A *Tanú*ban is több alkalommal reflektált Tamási műveire. *Székelyek* címmel Kodály Zoltán *Székelyfonójával* együtt írt Tamási új regényéről. Az *Ábel a rengetegben* ismét lelkesedéssel töltötte el. Különösen Tamási jellemábrázolása ragadta magával. Ókori görög eposzi hősökhöz hasonlította, ami részéről rendkívüli elismerés volt, tekintettel Németh László görögség eszményére. Nem véletlen a párhuzam, a *Tanú* lapszámainak oldalain több görög irodalmat tárgyaló tanulmány látott napvilágot.⁶² Németh esztétikájának ekkor vált igazán meghatározó szegmensévé a görögségélmény,⁶³ amelynek olyan különleges alkotó megnyilvánulásai is voltak, mint például a (Hamvas Béla és Kerényi Károly kezdeményezésére alakult) *Sziget* című folyóirat és szellemi műhely.⁶⁴ Németh

61 Levél Gulyás Pálnak, Sátorköpuszta, 1932. június 26. In *Németh László élete levelekben, 1914–1948*. Szerk., s.a.r.: Németh Ágnes. Budapest, 1993, Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 111–112.

62 Például: Aristophanes. *Tanú*, 1932, 1, 16–24; Sophokles. *Tanú*, 1933, 4, 197–209; Görögök vagy A halott hagyomány. *Tanú*, 1934. 7. 1–9.

63 Izgalmas ebből a szempontból Bálint Ágnes *Télemakhosz bolyongásai* című, Németh László Télemakhosz-élményén, sorspárhuzamán alapuló pszichohistorikus szemléletű pszichobiográfiája. Pécs, 2012, Kronosz Kiadó.

64 *Sziget I–III. 1935–1939*. [h. n.] Budapest, 2000, Orpheusz Kiadó.

László tehát tőle nem idegen módon Tamási Ábelét először az *Íliász* hőseihez hasonlítja mint olyanokhoz, akik szemben a keresztény hősökkel „nem szégyellik természetüket”.⁶⁵ Mint írja „Egy keresztény hősnek nem szabad megijednie, mert akkor nem hős többé. Az *Iliászban* viszont a legszebb jelzőkkel kitüntetett hősök is reszketnek, s mint ijedt vadak menekülnek.”⁶⁶ A továbbiakban elsősorban etikai nézőpontból Odüsszeusszal állítja párhuzamba Ábelt. Úgy vélte, Odüsszeusz és Ábel lelke minden csalás után *kiegyenesedik*, lehet, hogy több bűnt követnek el, mint a keresztények, de ártatlanabbul követik el azokat. Az etikai alapú párhuzam, a letűnt kor és egy elszigetelt, letűnőnek tetsző világ szembeállítása az álszent (intézményes) kereszténységgel (nem a hittel) szimbolizált „jelennel” egyértelmű korkritika az 1930-as években. (Németh László, rá jellemző módon, ezt nem is titkolja, a „kereszténységnek” ugyanazt a merevségét azonosítja hívőben, hitetlenben, papban, szocialistában.) Németh László ezúttal (a szigorúan megbírált *Címeresek* után) nemcsak felismeri, de el is ismeri Tamási költői, metaforikus társadalombírálatát azzal, hogy értelmezését etikai párhuzamra alapozza. A bűn különféle példáinak értelmezése során Ábel figurájának álszentséget nélkülöző természetessége volt megnyerő számára. Toldi jellemével egybevetve arra a következtetésre jutott, hogy ha „Toldi a természeti erő hőse, Ábel a természetes merészsége”.⁶⁷ A többi szereplő vonatkozásában is görög párhuzammal élt, mivel a görögséget a minőség és a színváltás népének is tartotta, úgy vélte, Tamási felfedte a „színes virág alatt a kavicsos földet”, vagyis a „felnőttek” bűnös világát is. Gondolatait összegezve örömét fejezte ki a *sikerült regény* és Tamási *írói kiforrottsága* kapcsán. A méltató értelmezés mellett egyetlen kifogása volt a regénnyel szemben, sokallta a *góbévicceket*, de ezt már csak humorosan jegyezte meg írása végén. Később a *Lányaimban*⁶⁸ többször is utalt Tamásira, az *Ábel a rengetegben* is szerepelt a lányai számára kiválasztott olvasmányok között.

Szintén a *Tanúban* jelent meg Németh László *Három elbeszélő*⁶⁹ című esszéje is, amelyben Móricz Zsigmond és Gelléri Andor Endre prózája mellett írt Tamási Áron novelláiról. A Németh-esszére jellemző allegórián alapuló írás Tamásira vonatkozó része rövid szintézise Németh László Tamási novellisztikájáról alkotott képének. A gabona/növény- és az irodalmi *termés* egybevetésével vázolta fel a magyar novellára vonatkozó megállapításait. Valamennyi műnemet és műfajt figyelembe véve, a líra után a második legnagyobb *terméshozamú* műfajnak a novellát tartotta. Úgy vélte, az *éghajlat* nem kedvez a nagyobb vállalkozásoknak, ezért szorul kissé háttérbe a regény. Nem csupán Tamási számára nem találta megfelelő választásnak a regény műfaját, műfajait. Azt tapasztalta, hogy

65 Németh László: Székelyek. *Tanú*, 1933, 3, 169–173, 170.

66 Uo.

67 Uo. 171.

68 Németh László: *Lányaim*. Budapest, 1962, Magvető Kiadó.

69 Németh László: *Három elbeszélő*. *Tanú*, 1933, 4, 238–240.

a magyar írók leginkább a novellisztikában tudják a különböző esztétikai elvárásoktól, hatásoktól függetlenül megmutatni egyéni színeiket. „A magyar novella jól belegyökeresedett az életbe, s nem lehet jelszavakkal egykönnyen kiirtani. [...] A virágnak itt szagának kell lenni – ez a magyar elbeszélés hagyománya: aki elérte, hogy a tolla alól élő színekben támad az élet; az keresztezhet, üvegházazhat”⁷⁰ – írta. A magyar novellát konzervatív műfajnak tartotta, nem abban látta egy-egy novella esztétikai mértékét, értékét, hogy az naturalista, vagy sem, inkább az egyéni hang, a kifejezésmód hitelessége foglalkoztatta. Tamásit ebből a szempontból is pozitívan értékelte. A Móricz-féle novella-hagyomány folytatójának és megújítójának tekintette. Realistának és irrealistának, a non-fiction mellett feltárva Tamási jellegzetes szürrealizmusát is. „A valóság nagyon »legato« ballagó zene, Tamási megtanította a képzelet staccatóira.”⁷¹ Egy francia polémiára utalva: mi a jobb, ha egy írónak van országa, vagy ha nincs. Tamási novellisztikájára vonatkoztatva felvetette a problémát: „a szülőföld forrás is meg kalitka is; táplálja is, de meg is fogja”.⁷² Tamási novelláit tekintve két kiutat vélt felfedezni: a társadalmi problémák és a *költészet*, az egyetemes kérdések felé vezetőt. Mint annak előző írásaiban is többször hangot adott, Tamási számára a filozofikusabb, költőibb, ontológiai kérdéseket feszegető *utat* találta üdvözítőbbnek. A *Helytelen világ* című kötet novelláit méltatva kiemelte: „Ahány novella, annyi határkövillongás.”⁷³ A novellák *költői útja* mellett azok tematikai, stilisztikai gazdagságát dicsérte. Összegző értékelésében az esszé allegóriáját – hasonlóan az *Ábel*-kritikához – humoros csattanóval vegyítette: „Tarka vetés ez, de a jó magból csodafák nőnek s az ocsút majd kiszemezi az ocsú-evő madár: az Idő. Magam nem merek segíteni neki, mert van ebben a kötetben egy novella, a címe: *Dög a természetben* s ez a dög a természetben senki más, mint a kritikus.”⁷⁴ Nyilván nem ez volt az oka annak, hogy Németh László részéről nyoma sem volt már Tamási-felé az éles kritikának. Saját kánonában, privát irodalomtörténetében már előkelő helyet foglaltak el művei.

Ezt támasztja alá az is, hogy 1933-ban Németh László levelezésében több utalás is található arra, hogy a *Tanút* egyszemélyes folyóirathoz társas vállalkozással alakítaná. A levelek szerint Tamási Áronnal többször is értekeztek arról, hogy ő is csatlakozna a folyóirathoz.⁷⁵ 1934-ben pedig már a *Válasz* terveiről

70 Uo. 238.

71 Uo. 240.

72 Uo.

73 Uo.

74 Uo.

75 Illyés Gyulának írja 1933 februárjában: „Ajánlatom: csináljuk a jövő évtől hárman: te, Tamási és én a Tanút.” Uo. 142; 1933 márciusában Szabó Lőrincnek küld hasonló tartalmú levelet, a meghívás főmunkatársi funkció betöltésére szól. „Illyés, Pap K., Gelléri, Halász G. már bejelentették csatlakozásukat, Tamási rég felszólított egy ilyen alakulásra. Ha te is velünk tartasz, a főmunkatársi névsor teljes.” In *Németh László élete levelekben, 1914–1948*. Szerk., s.a.r.: Németh Ágnes. Budapest, 1993, Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 144.

levelezett többekkel, a felkérni tervezett novellisták között minden alkalommal szerepelt Tamási Áron neve.⁷⁶

A *Napkelettől* és a *Nyugattól* is eltávolodott Németh László nem csupán lapalapítónak, de sokat támadott kritikusként megteremtette Pörje Sándort⁷⁷ is, így alkotva egy kritikusból kettőt. Mint szarkasztikus bevezetőjében – amely újra és újra felvetődő irodalomelméleti, -szemléleti polémiák karikírozása is – kifejtette: a teremtett kritikus merőben eltér sokat bírált teremtőjétől. Míg utóbbi *nagy összefüggésekben* gondolkodott, keresve egy-egy író helyét a többi között, egy-egy alkotását a többi vonatkozásában és így tovább, előbbi csak a *könyvet* vizsgálja, „Mintha apátlan árva volna a könyv, se írója, se ideje s Pörje Sándor most talált volna rá az örökkévalóságban.”⁷⁸ A *Tanú* mint független *vállalkozás* metaforája is a kritikaszorozat. Németh László szemléleti nyitottságáról vall, a valóban mindent olvasó, minden szellemi *esemény* iránt érdeklődő író-kritikusról. Csak néhány nevet kiragadva a görcső alá vett művek szerzői közül: Babits Mihály, Illyés Gyula, Karinthy Frigyes, Kosztolányi Dezső, Nyirő József, Sárközi György és természetesen ezúttal sem maradt ki Tamási Áron. Az *Ábel az országban* is elnyerte a *kritikus* tetszését, méltatta Tamási struktúraalkotó tehetségét, a történetvezetés és jellemformálás fokozatosságát, a főszereplő egyéniségén, nézőpontján átszűrődő korkép megjelenítését. Az *Ábel* második részét fontosabbnak tartotta, mint az elsőt, mert főként az olvasó várakozásának szempontjából adódott a kérdés, hogy „felhág-e a költője oda, ahová Ábelt és Bolhát elindította”.⁷⁹ A *kritikus* válasza szerint nem csupán *felhágott*, de bírálatát záró költői kérdéséből – „hol a kortárs, akinek a kezéből ilyen mulatságos és mégis költői írásmű került ki”⁸⁰ – egyértelműen kiderül, hogy az *Ábelt* már a trilógia harmadik része nélkül is remekműnek tartotta.

Megfigyelhető tehát, hogy Németh László *Tanú*-korszaka Tamási műveinek értelmezésében, megítélésében, kettejük kapcsolatában is fordulatot jelentett. Betűbarátságuk olyan alapot képezett, amelyre építhettek később is, az irodalmi, politikai viták kereszttüzében és alkotói kísérleteik során is.

(Folytatjuk)

76 Fülep Lajosnak, 1934. február 13–22., 1934. március 3. után, 1934. augusztus 27. – ebben a levélben több írócsoport vezetőjének felvételét indítványozza a *Válasz* szerkesztőbizottságába. Tamási Áron Erdélyt képviselné. Uo. 169–170, 176–177, 195–196; Gulyás Pálnak, 1934. április 3. Uo. 178–179.

77 Németh László: Pörje Sándor bírálati. *Tanú*, 1934, 7, 89–106.

78 Uo. 89.

79 Uo. 104.

80 Uo. 105.